

Vartovanie pri mŕtvych u Rómov na Slovensku

Arne B. Mann

Rómovia na Slovensku v minulosti nevlastnili pôdu - neboli roľníkmi; výročné obyčaje, ktoré sú úzko späté s poľnohospodárstvom, preto nezohrávali u nich významnejšiu úlohu, mnohé úplne absentovali. Omnoho väčší význam v ich živote predstavovali rodinné obyčaje - predovšetkým pri úmrtí, potom pri narodení človeka a napokon pri uzatváraní manželstva. Obyčajový komplex pri úmrtí človeka je dodnes dodržiavaný nie z dôvodu úcty ku kultúrnej tradícii predkov, ale z dôvodov vnútornej potreby zabezpečenia svojej ďalšej existencie - spokojného života pozostalých a ďalších príslušníkov rómskeho lokálneho spoločenstva (osady). Dodržiavanie tradičných noriem je vonkajším prejavom viery, ktorá je zaujímavou symbiózou kresťanskej ideológie, vlastných poverových predstáv (ich korene môžeme predpokladať ešte v indickej pravlasti) a obyčajových úkonov, transformovaných od majoritného obyvateľstva, v prostredí ktorého niekoľko storočí žili.

U Rómov je dodnes zachovaná predstava, že pre zomierajúceho človeka si prichádza niekto z dávnejšie zosnulých príslušníkov vlastnej rodiny, ktorého (alebo ktorých) tento častokrát aj vidí (MANN, s. 192-193). Tito zostávajú potom pri zosnulom až do jeho pohrebu, po ktorom ho odvádzajú na druhý svet. Zomrelý, označovaný ako *mulo* môže však ďalej zasahovať do života pozostalých - najmä negatívne (HÜBSCHMANNOVÁ 1987, s. 7-9); samotný termín *mulo* označuje jednak mŕtve telo - mŕtvolu, jednak ducha zomrelého (rom.-čes. slovník... s. 184). Väčšina praktík, ktoré Rómovia uskutočňujú od skonu človeka po jeho pochovávanie, má za cieľ uspokojiť potreby zosnulého, udobriť si ho a zamedziť mu v ubližovaní živým. Všimnime si, ako sa tento základný postoj prejavuje v jednotlivých obyčajových úkonoch v doposiaľ dvanástich skúmaných lokalitách prevažne východného slovenska (zoznam obcí je prílohou tohto príspevku).

Jedným z prvých úkonov po úmrtí človeka je zakrytie alebo zvesenie zrkadla zo steny: najčastejšie sa zdôvodňuje obavou, že by sa v ňom mohla objaviť podoba mŕtveho (Stročín, Bardejov, Sp. Tomášovce, Andrejová, Bystrany, Giraltovce, Trebišov), (tiež HÜBSCHMANNOVÁ 1987, s. 10), prípadne podoby zomrelých príbuzných, ktorí si prišli pre zomierajúceho (Sp. Tomášovce, Markušovce); z tohto dôvodu niekedy v Bystranoch zrkadlo zakryjú, "keď už vidia, že človek nedožije".

Koncom štyridsiatych rokov zomrel v Bystranoch jeden muž na tuberkulózu; oproti posteli mali zrkadlo, ktoré zabudli zakryť. Keď sa vrátili z pohrebu, videli v zrkadle obraz nebožtíka ako leží v posteli. Zavolali čhibala (vajdu), ktorý ho tam tiež videl, ten poradil vdove, aby zrkadlo rozbila.

V zrkadle sa môže mŕtvy ukazovať aj vtedy, keď sa príde poďakovať - tri dni alebo týždeň po pohrebe (Bystrany, Markušovce, Žehňa).

Postoj živého (džido) k mŕtvemu (*mulo*) je zrejmý aj pri obriaďovaní mŕtveho a jeho ukladaní do truhly: všetky predmety, ktoré sa použijú v styku s mŕtvym (uterák, mydlo, holiaci strojček, šatka) sú pre žijúcich nebezpečné, preto sa alebo ukladajú do truhly, alebo sa po pohrebe aj s ďalšími osobnými vecami po nebohom spália, príp. zakopú do zeme (všetky obce). Škodlivá je aj voda, ktorou umývali mŕtveho. Do truhly zomrelého obliekajú do

najkrajších šiat, ktoré si často tento človek sám pripravil, alebo kupujú nové: do truhly však ukladajú všetky jeho ďalšie obľúbené odevné súčiastky (klobúk, šatky, zástery) a osobné predmety, aj keď sú väčšej finančnej hodnoty: prstene, náušnice, retiazky, hodinky, husle, gitaru, ale i fajku, cigarety, okuliare, fľaštičku s alkoholom, karty, ak bol veriaci - tak i modlitebnú knižku a ruženec. V niektorých prípadoch sa môžeme stretnúť s rozdielnymi názormi na predmety vkladané do truhly: vo všetkých lokalitách dávajú zomrelému fajčiarovi do truhly cigarety, fajku, tabak; v piatich obciach priložia aj zápalky, v ďalších šiestich zápalky nedávajú (Markušovce, Bystrany, Žehňa, Hrčel, Trebišov, Sol'), čo zdôvodňujú tým, že by sa mŕtvy sám zapálil (Markušovce), alebo z obavy, že by prišiel dom zapáliť (ANTOL 1902, s. 168). Nejednotnosť je i v názore na vkladanie palice do truhly, ak ju nebohý pri chôdzi používal: v piatich obciach pripúšťajú, že je možné ju vložiť, v Markušovciach a Žehni to nepripúšťajú, pretože "mŕtvy by mohol prísť obloky potrepať" (Markušovce), "potom by chodil s tou palicou", tj. lomozil by (Žehňa). Takmer vo všetkých obciach mŕtvych pochovávajú bez topánok (len v ponožkách alebo mäkkých papučiach), zdôvodnenie poznajú len v niektorých lokalitách: "keby bol v topánkach, chodil by ako duch" (Bardejov), "keby mal boty, vracal by sa nazad!" (Hrčel, Andrejová). V niektorých prípadoch mŕtvym obujú topánky, ale bez šnúrok (Bystrany). Rozšíreným zvykom je dávať mŕtvemu peniaze, ktoré mužom vkladajú do vrečka, ženám do zástery alebo do ruky: od neurčitých zdôvodnení, že "peniaze bude na druhom svete potrebovať" (Trebišov, Pobeďim), alebo že sú určené "na oferu" (Bystrany, Markušovce, sp. Tomášovce), "aby mal čím zaplatiť pri bráne" (ANTOL 1992, s. 168), sa líšia vysvetlenia, že peniazmi rodina neboheho vypláca z majetku, "aby sa už nevracal" (Markušovce, Giraltovec, Stročin, Bardejov, Hrčel), pričom vždy ide o symbolickú sumu 10-50 korún, drobné mince.

Vo všetkých skúmaných obciach je rozšírená viera, že mŕtvy (mulo) sa po istom čase - najčastejšie po troch dňoch, ale aj po týždni alebo mesiaci po pohrebe príde ukázať (HÜBSCHMANNOVÁ 1987, s. 6 uvádza ako najčastejšiu dobu šesť týždňov po smrti), poďakovať za pohreb, alebo vyjadriť svoju nespokojnosť, napr. s tým, že mu niečo nedali do hrobu. Alebo sa svojim príbuzným prisní, alebo v noci dá nejaké znamenie: zaklope na okno, pomyká kľúčkou na dverách, otvorí dvere, počuť jeho kroky vonku, na povale, zarinčí taniermi, zhasne svetlo, zaplače, môže človeka aj dusiť. Ak požaduje nejakú vec, ktorú mu nedali do truhly, zanesú mu ju na cintorín a vložia do hrobu. "Jednému zabudli dať zápalky do truhly, vo sne sa im zjavoval, pýtal zápalky. Žena mu ich zanesla na hrob, dala do hlíny, potom prestal chodiť." (Pobeďim)

Pritomnosť mula sa zisťuje aj ďalšími spôsobmi: večer pripravia na stôl lavór s vodou a uterák, ak sú ráno použité, mŕtvy bol pri nich (Trebišov, Giraltovec); na zem nasypú popol, na druhý deň v ňom pozorujú stopy (Giraltovec, Trebišov); ak má niekto na tele tmavý fľak (modrinu), mula sa ho v noci dotkol (Bardejov, Trebišov) (porovnaj tiež HÜBSCHMANNOVÁ 1987, s. 9-11). Návštevm mŕtveho sa snažia zabrániť tak, že na poludnie alebo o polnoci vysypú na cestu z cintorína do domu mak (Hrčel), alebo sypú mak spolu s hlinou do hrobu priamo pri pochovávaní - mulo nemôže prísť skôr, kým ten mak nespočíta (Giraltovec, tiež HÜBSCHMANNOVÁ 1987, s. 10 - okolie Svidníka), prípadne mak a popol rozsypajú po pohrebe cestou z cintorína (ANTOL 1992, s. 169). Ak napriek týmto opatreniam mŕtvy neprestáva znepokojovať živých, obracajú sa

o pomoc na kňaza, ktorý pomôže vykropením domu svätenou vodou, odsluží omšu (Markušovce, Žehňa, porovnaj tiež HÜBSCHMANNOVÁ 1987, s. 11, 12).

Mimoriadnu vážnosť prikladajú Rómovia všeobecne rozšírenému zvyku - vartovaniu (vartišagos, vartinel, varovinel, stražinel): od momentu úmrtia až do pochovania bdejú pri mŕtvom jeho pozostalí, vzdialení príbuzní, vystrieda sa tu celá komunita. Vartovanie má svoje ustálené a rešpektované pravidlá, ktoré sú v základných znakoch vo všetkých sledovaných lokalitách rovnaké:

Zomrelý je vystretý v otvorenej truhle postavenej na dvoch stoličkách. Každý prichádzajúci k nemu pristúpi, dotkne sa jeho ruky, hrude alebo čela, rozlúči sa s ním a poprosí ho o odpustenie; blízki príbuzní ho pobožkajú. Prichádzajú i nepriatelia zomrelého i dlžníci sa snažia vyrovnať svoj dlh (v roku 1987 zomrelej Rómke v Markušovciach vložil sused pod ruku 100 Kčs, ktoré jej bol dlžný). Keď sú s nebohým sami v miestnosti, pošepkajú mu do ucha nejaký odkaz, dajú pozdraviť zomrelých príbuzných na druhom svete (Bardejov, Gíraltovce). Informátorka zo Žehne uviedla, že mŕtveho oslovia "Choď a nestraš nás!"

V dome, kde je vystretý mŕtvy, sa nesmie variť; cez deň sú pri mŕtvom prevažne ženy, ktoré sa modlia. Večer ostávajú pri ňom najmä muži. Zdržujú sa v tej istej miestnosti ako je truhla (najmä ak ide o jednopriestorové obydlie), alebo v susednej miestnosti, tak, aby na mŕtveho videli. Čas do rána trávia rozprávaním rôznych históriek zo života zosnulého, z vlastného života i tradičných rómskych rozprávok (HÜBSCHMANNOVÁ 1988, s. 86-87). Porovnateľné odpovede som získal v jedenástich lokalitách, dvanástou je obec Soľ - výskum P. Antola (v zátvorke je uvedený počet lokalít): pri vartovaní sa nesmie spievať (11), rozprávajú sa rozprávky o kráľoch a princeznách (8), veselé príbehy zo života, vtipy (8), hádanky (4), modlia sa (8). Počas vartovania sa podáva jedlo (často ho prinášajú jednotliví príbuzní): klobása, saláma s horčicou a chlebom, pivo, pálenka, káva. Pohárikmi sa nesmie štrngať (vo všetkých lokalitách), pri otvorení novej fľaše, alebo pri vypití prvého pohárika sa odleje trochu na zem so slovami Pre leskeri loki phuv! (Nech mu je zem ľahká!), alebo Vaš leskeri vodži! (Za jeho dušu!) - v siedmich lokalitách. Keď niekto zaspí, natrú ho sadzami (8), alebo mu vyvedú nejaký figel: zviažu mu šnúrkou na topánkach (Pobedim, Markušovce), zviažu mu rukávy (Bardejov), napchajú mu tabak do nosa, zapália papier medzi prstami, priviažu topánky šnúrkami o nohu stola (Markušovce), natrú horčicou (Pobedim). Ak si pri vartovaní niekto viac vypije, odíde sám, alebo ho ostatní odvedú spať.

Vartovanie je príležitosť pre uplatnenie spoločenských hier: okrem hrania kariet (vo všetkých lokalitách), hádzania sa mokrou handrou, dramatizovaného žartovania v prevleku - žena s klobúkom a palicou, hier na žandára, na sudcu a na babu (všetko v Trebišove), je na východnom Slovensku aj v rómskom prostredí obľúbená hra, pri ktorej jednému prítomnému zaviažu oči, niekto ho udrie po zadku a on má uhádnuť, kto to bol; ak uhádne, úlohy si vymenia. Túto hru poznajú Rómovia v Bardejove ("sekaná"), v Stročine, v Žehni (pro buľa = "na zadok"), v Hrčeli ("na rici"). (M. HÜBSCHMANNOVÁ 1987, s. 10 uvádza názov hry ako je známa v rusínskom prostredí - "lopatky").

Dramatickým momentom pri vartovaní býva uzatváranie stávky, kedy prihlásený dobrovoľník má o polnoci doniesť z cintorína kríž a odniesť zase naspäť; túto stávku spomenuli v Bystranoch, Bardejove, Gíraltovciach a Stročine. Podobnou stávkou je stiahnutie

ponožky z mŕtveho (Bystrany), či ľahnutie si do truhly (Giraltovce).

Ostáva objasniť význam trojdňového bdenia pri mŕtvom - vartovania. Odpovede informátorov sú nejednotné: na jednej strane je konštatovanie, že vartovanie je "poslednou službou mŕtvemu" (Stročín), alebo vysvetlenie, že "aj P. Ježiša tri dni vartovali" (Giraltovce); iné je vysvetlenie, že vartuje sa preto, "aby mŕtvemu zatiaľ mačka nevyskriabala oči" (Bystrany). Informátorka zo Žehne uviedla, že "vartuje sa preto, aby sa domáci nebáli, aby bolo trochu veselšie v chyži, aby nepospali" a dodáva "preto, aby mŕtvy nevstal!". Podobného charakteru je i vyjadrenie informátora z Bardejova - "vartuje sa preto, aby mŕtvy neožil, aby neušiel". Je zrejmé, že pravým dôvodom vartovania je strach z mŕtveho, že ide o formu opatrenia proti jeho prípadnému ubližovaniu živým. K takémuto záveru dospela aj M. Hübschmannová (1987 s. 10), ktorá vartišagos zaradila medzi spôsoby ochrany a obrany proti mulovi. Na inom mieste autorka uvádza, že mulo sa bojí svetla, že ak nie je možné prespať mimo domu, kde niekto umrel, treba nechať celú noc zapálenú lampu (s. 11). Toto konštatovanie podporuje tiež zistenie v Pobeďime: už pätnásť rokov je tu v prevádzke márnica, Rómovia sa tu cez deň pri svojom mŕtvom modlia, na noc odchádzajú domov. Od Obecného úradu (vlády MNV) si vymohli, že v márnici po celú noc svieti svetlo, sami prebdejú celé noci do pohrebu pri svetle doma. Vartovanie sa dodržiava aj v ďalších lokalitách v prípade, že mŕtvy nie je doma, ale v nemocnici, či dome smútku: na stôl sa položí fotografia zosnulého, pri ktorej celý čas horia sviečky (takýmto spôsobom vartujú napr. i pražskí Rómovia - zistenie v roku 1986, tiež v Soli - ANTOL 1992, s. 169).

Pri vartovaní sa možno stretnúť aj s nečakanými dramatickými situáciami: v decembri 1987 sa vartovalo v Markušovciach - Járečku pri zosnulej váženej Rómke, prezývanej Papučka; príbuzní jej dali do truhly všetky jej obľúbené šaty, prstienky, náušnice, nedali jej však jedinou sukňu, ktorú si však ona ešte pred skonom želala. Sukňa bola uložená v zásuvke skrine v izbe, kde bola Papučka vystretá; ostatní vartovali v susednej kuchyni. Zrazu zacítili dym, vbehli do izby, dym sa valil zo šuplíka. Vytiahli ho a zahasili požiar: zhorela iba tá sukňa, ktorú jej nedali do truhly. Dcéra sa vyjadrila, že "to si sama mŕtva matka zapálila".

Namiesto záveru opíšem vlastný zážitok z vartovania, ktorého som sa zúčastnil 4. júla 1989 v jednej rómskej osade na východnom Slovensku: zomrel 76-ročný muž, chibalo (vajda) osady, môj dobrý informátor.

Do obce som sa dostal po telefonickom oznámení až na tretí deň po úmrtí, deň pred pohrebom. So svojim starým dobrým známym som sa rozlúčil tak ako ostatní, dotkol som sa jeho ruky a poprosil ho o odpustenie (v liste predtým ma prosil, aby som mu zohnal kontrabas, čo sa mi nepodarilo). Pretože bolo horúco a v izbe sa začal šíriť mŕtvolný pach, pracovníčky MNV presvedčili rodinu, aby zosnulého dali previezť do susednej obce do márnice. Napriek tomu sa aj túto - poslednú noc - vartovalo v jeho byte na prvom poschodí v panelovej bytovke.

Zúčastnených bolo asi 20 ľudí, ktorí sa - okrem najbližšej rodiny - postupne obmieňali (v predchádzajúcich nociach sa vartovalo i na schodisku a pred domom). Pritomní si krátili čas najprv zadávaním rôznych úloh, riešenie ktorých si vyžadovalo zručnosť, príp. dôvtip:

- uviať na šnúrke od topánok uzol, ak ju súčasne držiš za oba konce, ktoré nesmieš pustiť;

- traja ľudia sú zviazaní jednou dlhou šnúrou za zápästie, majú sa vyslobodiť;
- prítomní si vzájomne preberajú rôzne obrazce zo zviazanej šnúrkou omotanej okolo prstov oboch rúk;
- omotajú druhému okolo prsta šnúrkou a jedným pohybom ju zvléč;
- omotajú si šnúrkou okolo hlavy, koniec dajú do úst, zvléč jedným ťahom;
- jednou rukou uviažu na opasku uzol, pričom ho stále musíš držať za jeden koniec;
- "postav" zápalku kolmo na sklenený pohárik (riešenie: pripáli ju pomocou druhej zápalky);
- rôzne spôsoby uchytienia zápalkovej krabičky inou dvojicou prstov;
- dva poháriky sú zasunuté do seba, v spodnom je pálenka; vypí pálenku bez toho, že by si sa dotkol vrchného pohárika (riešenie: požiada druhého človeka, aby pohárik sňal);
- na pohárik s pálenkou je postavený hrnček s uškom: vypí pálenku, hrnček sa však nesmie dotknúť žiadna živá bytosť, ani za pomoci utierky či rukavice (riešenie: chyti spodný pohárik, prejde k vešiaku, hrnček zavesí za uško na vešiak a vypije obsah pohárika);
- vypí pálenku z pohárika, ktorý stojí na stole a pritom stoj za dverami (riešenie: zvesí dvere, donesie ich do stredu miestnosti ku stolu, spoza nich sa načiahne k poháriku).

Stávky sa uzatvárajú o fľašu pálenky, pritom však nikto výhry neodovzdáva ani nepreberá, pitia je stále dostatok. Nikto nie je opitý. Keď príde niekto nový, odleje si z prvého pohárika na linoleum (koberec je zvinutý).

Rozprávajú sa vtipné príbehy o tom, že Róm prekabátil farára, reči sa vedú o športe (o futbale, o hokeji). Vtipy sa kvôli mne rozprávajú po slovensky, keď však nastupujú lascivnejšie, všetci prejdú do rómčiny, niektoré mi prekladajú. Rozhovor sa zvrtné na problém, odkiaľ pochádzajú Rómovia? Jeden syn nebohého hovorí, že z Avarov, lebo majú útočnú povahu...

Prítomné ženy začínajú hovoriť o tom, že zosnulý chcel, aby mu nad hrobom zaspievali pieseň "O poštaris avel!" Najstaršia dcéra nebohého (je z Ostravy, hovorí viac po česky) je proti spievaniu na pohrebe - po búrlivej debate povolí, chce, aby ženy boli oblečené aj v súborových krojoch, aby ženy zo súboru niesli aj vence; ženy namietajú, že to sa robí len pri úmrtí mladého dievčaťa. Rozhovor ukončuje brat zosnulého (teraz je on najvyššia autorita), ktorý je zásadne proti spievaniu. Všetci rozprávajú, že po smrti nebohého J. už nebude v kolónii taký poriadok ako doteraz. Ženy sa pobrali do kuchyne, brat nebohého šiel spať.

Okolo 22. hodiny sa uzatvárajú ďalšie stávky: "Kto pôjde o polnoci na cintorín a ľahne si do vykopanej jamy a z druhého hrobu donesie umelú kvetinu, dostane liter pálenky?! Prihlásil sa jeden zo susednej dediny, kde žijú zaostalejší Rómovia, preto sa tunajší na nich pozerajú "zhora", asi chce napraviť reputáciu svojej osady; hneď sa určili dvaja svedkovia, ktorí pôjdu s ním ku plotu cintorína a odtiaľ ho budú pozorovať.

Najstarší syn, ktorý vedie rozhovor, vyhlasuje ďalšiu stávku: "Kto presne o polnoci tresne dlaňou do každého kúta a zakričí: Tu som?! - nálada nečakane utíchne, niektorí ticho namietajú, že "tomu" neveria - v rohoch izby sú totiž prítomní dávno zomrelí príbuzní; rozhovor viazne, zdá sa, že autor stávky zašiel trochu prídaleko.

Okolo 23. hodiny treba doplniť pivo a pálenku, ktoré sú ulo-

žené vo vedľajšej miestnosti, kde bol mŕtvy po dve noci vystretý; obsluhuje najmladší zať, zbledne, bojí sa vojsť do miestnosti. Vidi to najstarší syn a požiada mňa, aby som šiel zaťovi pomôcť. Vstávam, hovor tichne, nikto sa na nás nepozera, ale všetci sú napätí. Vojdem do izby, rozsvietim a podávam fľaše mladému zaťovi, ktorý "pre istotu" ostal stáť medzi dverami...

Ako sa blíži poľnoc, muž zo susednej osady sa prestáva zapájať do rozhovoru, bledne, potom sa ticho vytratí, nik ho však viac nespomína.

Ženy sa utiahli do kuchyne, prichádzam za nimi: vdova a najmladšie dcéry spia na zemi, ostatné sedia, kde sa dá. Rozhovor sa vedie o tom, či mŕtveho možno vidieť; asi 30-ročná dcéra dokazuje, že áno: keď ako dieťa sedela večer pri stole, videla muža, ktorého nepoznala; keď o tom rozprávala matke (bola to prvá žena zomrelého), tá jej povedala, že to bol jej nebohý dedo, ktorý ju mal rád a ktorý zomrel, keď bola ešte veľmi maličká. Inokedy sa jej snívalo, že vošla do hrobu, rúrou do akéhosi priestoru, videla tam mŕtvych príbuzných, všetci niečo robili: jedna sestra, ktorá zomrela na následky obarenia, si hasila horiacu hrud - potom sa všetko stratilo. Kostolník a farár v Ostrave jej povedali, že bola na návšteve na druhom svete, že bude dlho žiť.

Okolo 4. hodiny sa zvonku ozvalo škriekanie mačky; spiace ženy sa zobudili, všetky sa tlačia k sebe, sú strašne vylakané. Žiadajú ma, aby som sa pozrel z otvoreného okna: v osvetlenom priestore pri dome vidím mačku, ako veľkým oblúkom obchádza temné neosvetlené miesto, odkiaľ sa stále ozýva prenikavé škriekanie. Keď výsledok pozorovania oznamujem ženám, zhodne tvrdia, že "je to on!" - mŕtvy. Aj jeden z mužov, čo vchádza do kuchyne, sa stožňuje s týmto vysvetlením.

Snažím sa obnoviť rozhovor, odpútať pozornosť, pýtam sa, čo je mulo poslancos? Ženy mi vysvetľujú, že mulo poslancos je niekto z mŕtvych rodiny, ktorý si prichádza pre živého; má veľký klobúk a veľkú tašku (vrece) cez plece, nevedia prečo...

Svitá. Ženy postavili vodu na kávu, začali zohrievať párky. Muži, ktorí sú z iných domov, sa rozchádzajú, bezprostrední po zostali idú raňajkovať. Môj priateľ Ondrej ma vedie do hornej časti osady, do domu s "hostovskou izbou", kde si zapisujem poznámky z prebdennej noci a skúsím si trochu pospať pred samotným pohrebom, ktorý bude o 14. hodine.

Zoznam skúmaných lokalít (v zátvorke je rok výskumu):

okr. Spišská Nová Ves: Bystrany (1986, 1987), Markušovce (1986, 1987), Spišské Tomášovce (1986, 1987); okr. Bardejov: Bardejov, sídlisko Poštárka (1989), Andrejová (1989), Gíraltovce (1989); okr. Svidník: Stročin (1989); okr. Prešov: Žehňa (1987); okr. Trebišov: Trebišov-osada (1991), Hrčeľ (1991); okr. Trenčín: Po-bedim (1988).

LITERATÚRA

Antol, P.: Rodinné obyčaje Rómov v obci Soľ. In: Neznámi Rómovia, Bratislava 1992, s. 165-169.

Hübschmannová, M.: La credenza nel mulo dei Rom Slovacchi. Lacio drom, 23, 1987, č. 2-3, s. 3-74.

Hübschmannová, M.: Slovesná tvorba slovenských Romů. Slovenský

národopis, 36, 1988, č. 1, s. 80-91.

Mann, A.B.: Obyčaje pri úmrtí u Cigánov-Rómov v troch spišských obciach. Slovenský národopis, 36, 1988, č. 1, s. 192-202.

Romsko-český a česko-romský kapesní slovník (M. Hübschmannová, H. Šebková, A. Žigová), Praha 1991, 651 s.

The Watching the Dead Among the Romany-Gipsies in Slovakia

The Romany-Gipsies in Slovakia did neither till, nor own the soil and are therefore lacking in the calendrical customs closely connected with agricultural population. More important to them, however, were the family customs, for example the burial ritual, the customs connected with birthing a child and entering into matrimony. Up to the present, the complex of rites practised at death is kept not for the worshipping of their ancestral cultural tradition but for the practical purposes of maintaining their further existence - the peaceful life of bereft relatives and other members of local Romany community. The background of all the customs connected with death is the general fear of possible evil activities of the dead towards living community. The Romany word *mulo* indicates both the corpse and the spirit or soul of the deceased or the phantom/wraith. The prevailing customary practices are meant to fulfil the needs of the dead person, to conciliate the deceased preventing him/her from causing any detriment to the living. For this reason they put the deceased's beloved personal things in the coffin. Often, besides garments, there may also be a ring, earrings, a watch, a violin, guitar, pipe, a pair of eye glasses, a small bottle of alcohol, playing cards, small coins and a prayer-book for a believer. The rest of the deceased's accessories should be burnt after the burial service or buried into earth. In case the bereft relatives believe the dead would come back home to demand some of his personal things after the burial, they bring it to the cemetery and bury it in his grave.

Among the Romanies, an exceptional attention is devoted to the widely spread custom of watching the dead from the very first moment after the death up to the time of burial. During this period all of the bereft relatives and the community sit awake by the dead in rotating shifts. In general, this watching the deceased, denoted as *vartovanie* has its conventional rules coinciding in their basic manifestations among the whole Romany population. The bereft come to bid farewell to their late relative or neighbour, asking to be forgiven them and they whisper him or her a message to be delivered to a long-since deceased relative.

During the daytime the dead body is guarded by praying women and in the night the men take their turn. In the evening and the night, various events, adventures are recollected, and stories, fairy-tales and jokes are told. The men usually play cards and various cheerful party games. Singing, dancing and making toasts (clinking the glasses) are strongly forbidden in this entertainment. From the first glass to be drunken every person should pour off a sacrifice for the late on the floor. The wagers are made, for instance, as to who would be brave enough to bring a cross from the neighbouring cemetery or try to lay in the pit dug for the grave. Although not all informants are able to explain the

meaning of watching the dead, it is evident that it functions as the dead person's relief of detriment. These days, when people are more often dying outside of their homes and the dead are brought in the common house of mourning or to the hospital mortuary, new forms, using the photographs of the dead adorned by two candles can be observed.

Also after the burial service, the Romanies perform some practices preventing the mulo from coming back: they spill poppy seeds into the grave pit or sprinkle ashes and poppy seeds all the way from the cemetery to their house believing that the soul must collect all the seeds and ashes before coming back home. Inside the house, as well, they check, whether the dead has come to see the house. A short time after the burial service the dead is believed to come to thank the bereft and to say farewell. The living even pretend to hear various signs such as steps, banging on the windows, a spontaneous opening of a door, etc.

The keeping of these traditional norms is an external manifestation of a belief that is an interesting symbiosis of Christian ideology and particular superstition concepts, possibly brought from the Romanies' ancient native country of India and curiously transformed into the customary practices of the majority population in environs in which they had lived for centuries. Coming hand-in-hand with raising of the living standards and in process of keeping up with the majority population in Slovakia, many Romanies are aware of abandoning these old practices.

Separát zo zborníka KULTOVÉ A SOCIÁLNE ASPEKTY POHREBNÉHO RÍTU
OD NAJSTARŠÍCH ČIAS PO SÚČASNOSŤ /zost.E. Krekovič/, Slovenská
archeologická spoločnosť, Slovenská národopisná spoločnosť,
Bratislava 1993, 128 s.